

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ОГЛЯД РЕГЛАМЕНТІВ ЄС (МАЙНОВІ ВІДНОСИНИ ПОДРУЖЖЯ)

LEGAL REGULATION OF FAMILY RELATIONS IN THE EUROPEAN UNION: OVERVIEW OF EU REGULATIONS (PROPERTY SPOUSAL RELATIONS)

Простибоженко О.С., к.ю.н., старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

У статті досліджуються питання правового регулювання майнових наслідків шлюбу та зареєстрованого партнерства у правовій системі ЄС. Автором висвітлено початок врегулювання сімейно-правових питань, починаючи з 2003 року, коли за ініціативи Європейської Комісії було проведено дослідження щодо правового регулювання майнових режимів подружжя та партнерів у державах-членах ЄС. У роботі проаналізовано подальші кроки з розроблення проєктів відповідних нормативно-правових актів та розглянуто обставини затвердження двох регламентів ЄС – № 2016/1103 щодо імплементації посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовуваного права та визнання і виконання рішень у справах стосовно правових режимів майна подружжя та № 2016/1104 щодо імплементації посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовуваного права та визнання і виконання рішень у справах стосовно майнових наслідків реєстрованих партнерств. У статті акцентовано увагу на основних новелах таких нормативно-правових актів. Зауважено, що вперше у праві всіх держав-членів ЄС було надано визначення «правового режиму майна подружжя», тлумачення якого передбачається здійснювати автономно і стосуватися як повсякденного управління майном, так і припинення режиму майна подружжя у зв'язку з припиненням шлюбних відносин. Окрім цього, проаналізовано колізійні норми для визначення юрисдикції та застосовуваного права. У статті також наголошено на запровадженні принципу «єдності застосовуваного права» або т. зв. «єдиної схеми», яка передбачає застосування права однієї держави до всього майна подружжя, незалежно від його виду та місцезнаходження. Також звертається увага на наданій автономії учасників сімейних правовідносин. Автор зауважує, що положення регламентів ЄС № 2016/1103 та № 2016/1104 відображають єдині підходи правового регулювання. Наприкінці автором зроблено висновки про доцільність вивчення відповідного досвіду з метою його можливого урахування у національному праві України та гармонізації із правовими підходами ЄС у сфері майнових відносин подружжя.

Ключові слова: сімейне законодавство у ЄС, регламенти ЄС, Регламент № 2016/1103, Регламент № 2016/1104, майнові відносини, майнові наслідки шлюбу, подружжя, реєстровані партнерства, колізіяна прив'язка.

The paper examines the issues of legal regulation of property consequences of marriage and registered partnership in the EU legal system. The author highlights the beginning of the regulation of family law issues, starting in 2003, when a study was conducted on the legal regulation of property regimes of spouses and partners in the EU Member States at the initiative of the European Commission. The paper analyzes further steps in the development of drafts of relevant regulations and considers the circumstances of the approval of two regulations – No. 2016/1103 on the implementation of enhanced cooperation in the field of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of judgments in cases concerning the legal regimes of spouses' property and No. 2016/1104 on the implementation of enhanced cooperation in the field of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of judgments in cases concerning the property effects of registered partnerships. The paper focuses on the main novelties of such legal acts. It has been noted that, for the first time, the law of all EU member states has provided a definition of the "matrimonial property regime". Its interpretation is to be carried out autonomously and apply to both the day-to-day management of property and the termination of the matrimonial property regime in connection with the divorce. Additionally, the author analyzes the approved conflict of laws rules for determining jurisdiction and applicable law. The paper also highlights the introduction of the principle of "unity of applicable law" or the so-called "single scheme". It means applying the law of one state to all spouses' property, regardless of its type and location. Attention is also paid to the autonomy granted to participants in family legal relations. The author emphasizes that the provisions of EU Regulations No. 2016/1103 and No. 2016/1104 reflect uniform approaches to legal regulation. Finally, the author concludes that it is expedient to study the relevant experience with a view to its possible incorporation into the national law of Ukraine and harmonization with the EU legal approaches to property relations of spouses.

Key words: family law in the EU, EU regulations, Regulation No. 2016/1103, Regulation No. 2016/1104, property relations, property consequences of marriage, spouses, registered partnerships, matrimonial property regimes, property consequences of registered partnerships, conflict of laws.

Постановка проблеми. Сімейне право традиційно вважається однією з найбільш сталих та консервативних галузей права, оскільки відображає глибоко вкорінені культурні, етичні та релігійні особливості соціуму. У зв'язку з цим запровадження правового регулювання у сфері сімейних правовідносин з боку європейських інституцій здійснюється з особливо жвавими дискусіями. А враховуючи подекуди суттєві правові розбіжності держав-членів у підходах до врегулювання тих чи інших питань, першочергова мета європейської інтеграції передбачала запровадження норм міжнародного приватного права, необхідних для вирішення сімейних питань, ускладнених іноземним елементом, щодо юрисдикції та взаємного визнання рішень відповідних органів держав-членів ЄС. Особливо довгим в цьому контексті був процес врегулювання майнових відносин подружжя. Частковому вирішенню питань правового режиму майна подружжя передували об'ємні дослідження та консульта-

ції. Проте одностайного рішення щодо регулювання цієї сфери ухвалено все ж не було.

Зі зростанням рівня мобільності громадян в межах ЄС та активністю міграційних процесів в цілому, закономірно збільшується і кількість шлюбів з іноземним елементом. Породжувані такими обставинами наслідки, зокрема майнові наслідки шлюбу, все гостріше потребують поглиблення співпраці між державами-членами ЄС у сфері сімейних правовідносин. Стійкішим стає усвідомлення, що європейська інтеграція стосується не лише економічних питань, але також безпосередньо зачіпає життя громадян держав-членів ЄС, що у контексті майбутнього вступу України до ЄС потребує особливої уваги для дослідження. З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну чимала кількість біженців-українців проживає на території ЄС протягом уже тривалого часу, що вимагає якнайшвидшого вжиття заходів з метою спрощення вирішення судових спорів.

Питання правового врегулювання сімейних відносин подружжя у ЄС є достатньо дослідженою темою. Окремі дослідження здійснювались передусім іноземними науковцями: К. Боеле-Волькі, Дж. Шерпе, К. Гонзалес-Бейлфусс, Н. Погорельчич-Вогрінц, М. Гонзалес тощо. Серед українських науковців варто згадати дослідження М. Менджул, Ю. Черняк та ін. Разом з тим відсутні дослідження українського аспекту у межах сімейних відносин подружжя, регламентованих нормами права ЄС. Власне дана стаття є продовження попереднього дослідження автора, яке стосувалося сфери немайнових відносин у сім'ї і було опубліковано в цьому виданні.

Метою даної статті є здійснення аналізу права ЄС у сфері майнових правовідносин подружжя щодо визначення юрисдикції та застосовуваного права з питань майнових наслідків шлюбу.

Виклад основного матеріалу. Низка факторів призвели до зростання кількості подружніх пар, які володіють майном у різних державах-членах. А запровадження у XX ст. у більшості держав-членів ЄС інституту реєстрованого партнерства, поширило потребу належного врегулювання колізійних питань між національними законодавствами держав-членів щодо майнових наслідків утворення подружніх чи квазі-подружніх союзів громадян.

Суттєві розбіжності у позиціях держав-членів ЄС зумовлювали складний та тривалий процес обговорень із залученням науковців, практикуючих юристів, нотаріусів, а також комплексну діяльність експертної групи, до складу якої увійшли експерти, незалежні від держав-членів ЄС. Процедура узгодження вирішення питання майнових наслідків шлюбу розпочалася у 2003 році із замовлення Європейською Комісією дослідження правового регулювання майнових правовідносин подружжя та неодружених пар у міжнародному приватному праві та внутрішньому праві держав-членів ЄС. У 2006 році Європейська Комісія схвалила «Green Paper» щодо конфлікту права у справах щодо майнових режимів подружжя, яким започаткувала широкі експертні консультації з питання майнових наслідків укладення шлюбу або іншого подібного союзу, ускладненого іноземним елементом [1]. І лише через ще три роки, 28 вересня 2009 року, відбулися публічні слухання.

За результатами проведеної кропіткої роботи 16 березня 2011 року Європейською Комісією було схвалено проекти двох регламентів, які остаточно були підготовлені для затвердження Радою ЄС наприкінці 2015 року: (1) про юрисдикцію, застосовуване право та визнання і виконання рішень у справах щодо правових режимів майна подружжя та (2) про юрисдикцію, застосовуване право та визнання і виконання рішень щодо майнових наслідків реєстрованих партнерств.

Втім, 03 грудня 2015 року на засіданні Ради ЄС зазначені регламенти затверджені не були через суттєві суперечності у позиціях держав-членів: частина держав, посилаючись на принцип недискримінації пар, наполягала на одночасному схваленні обох проектів регламентів, у той час як інші остерігалися можливого зобов'язання у зв'язку з цим до запровадження інституту реєстрованого партнерства.

Зважаючи на неможливість схвалення регламентів, які б у подальшому мали обов'язкову дію на території всього ЄС, для створення можливостей зацікавленим державам поглибити співпрацю у сфері юрисдикції, застосовуваного права та визнання і виконання рішень стосовно майнового режиму пар з іноземним елементом, охоплюючи справи щодо правового режиму майна подружжя та майнових наслідків реєстрованих партнерств, було вирішено вчергове застосувати принцип «різних швидкостей Європи» (англ. «*multi-speed Europe*»), який передбачений ст. 20 Договору про ЄС та ст.ст. 326, 334 Договору про функціонування ЄС. З відповідними запитами протягом наступних кількох місяців до Європейської Комісії звер-

нулися вісімнадцять держав-членів ЄС, у зв'язку з чим 09 червня 2016 року Рада ЄС схвалила посилення їхньої співпраці, зазначивши про доцільність прийняття двох окремих постанов [2].

Робота над регламентами здійснювалась тривалий період часу, що обумовлювалося не лише складністю вирішуваних питань, але й відсутністю в міжнародному праві досвіду їх вирішення в цілому.

У підсумку 24 червня 2016 року Рада ЄС прийняла Регламент № 2016/1103 щодо імплементації посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовуваного права та визнання і виконання рішень у справах стосовно правових режимів майна подружжя (далі – Регламент № 2016/1103) [3] та Регламент № 2016/1104 щодо імплементації посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовуваного права та визнання і виконання рішень у справах стосовно майнових наслідків реєстрованих партнерств (далі – Регламент № 2016/1104) [4], які передбачали їх застосування у державах-членах ЄС з 29 січня 2019 року, за винятком окремих статей, які вступали у дію дещо раніше.

Зазначені регламенти містили у собі ряд цікавих новел, окремі з яких варто розглянути детальніше. Зокрема, Регламент № 2016/1103 вперше у праві всіх держав-членів ЄС містить визначення «правового режиму майна подружжя» (англ. «*matrimonial property regime*») як сукупності правил щодо майнових правовідносин подружжя між собою та у їхніх відносинах з третіми особами, що обумовлені укладенням шлюбу або його припиненням (ст. 3). У поясненні до проекту регламенту зауважується, що таке визначення повинно тлумачитися автономно і стосуватися як повсякденного управління майном, так і припинення режиму майна подружжя у зв'язку з припиненням шлюбних відносин [5].

Передбачені у регламенті колізійні прив'язки щодо юрисдикції сформовані таким чином, щоб уникнути ситуації, коли суди всіх держав-членів ЄС визнають відсутність у них юрисдикції щодо розгляду справи. Проте окреме місце у зазначеному регламенті посідає ідея процесуальної економії, забезпечення якої передбачено шляхом об'єднання в юрисдикції одного суду справ, які виникають з однорідних правовідносин подружжя. Фактично ж така ідея реалізується за допомогою посилань на норми інших регламентів, які визначають юрисдикцію суду. Наприклад, у випадку смерті одного з подружжя питання майнових правовідносин подружжя віднесено до компетенції того суду, який вирішуватиме спадкову справу відповідно до Регламенту № 650/2012 від 4 липня 2012 року про юрисдикцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень та прийняття і виконання оригінальних документів у справах щодо спадкування та запровадження Європейського спадкового сертифікату (ст. 4). А у разі, якщо юрисдикцію суду, який розглядає справу про встановлення режиму окремого проживання, розірвання шлюбу або його недійсності визначено у відповідності до Регламенту № 2201/2003 від 27 листопада 2003 року щодо юрисдикції, визнання та виконання судових рішень у шлюбних справах і справах щодо батьківської відповідальності (постанова Брюссель II bis), то юрисдикція такого суду поширюватиметься і на вирішення питань щодо майнових наслідків, породжених шлюбом (ст. 5).

У випадку ж, якщо визначення юрисдикції у запропоновані способи не може бути здійснена, тоді компетентним визнається суд держави-члена ЄС:

- 1) на території якої подружжя проживає на час розгляду справи, а за відсутності такого –
- 2) на території якої подружжя мало останнє спільне місце проживання за умови, що один з подружжя продовжує проживати в такій державі на час розгляду справи; за відсутності такого –

3) на території якої проживає відповідач на час розгляду справи, а за відсутності такого –

4) спільного громадянства подружжя на час розгляду справи (ст. 6).

Зрештою, у Регламенті № 2016/1103 була також вдосконалена колізійна прив'язка юрисдикції суду у зв'язку з явкою відповідача, яка тепер передбачала обов'язок суду з'ясувати чи особа прибула для оспорування юрисдикції суду чи для розгляду справи по суті, а також роз'яснити особі право оспарювати юрисдикцію суду (ст. 8).

Намагаючись уникнути фрагментації майна подружжя і підпорядкувати всю подружню майнову масу єдиним правилам, у регламенті по-новаторськи запроваджено принцип «єдності застосовуваного права» або т. зв. «єдина схема», яка передбачає застосування права однієї держави до всього майна подружжя, незалежно від його правового режиму (рухоме чи нерухоме) та місцезнаходження (ст.21). При цьому, право, яке підлягає застосуванню, не обов'язково має бути правом держави-члена ЄС (ст. 20). Такі положення регламенту мали на меті усунення можливого дисбалансу між інтересами кожного з подружжя, який виникав у випадку, коли нерухоме майно підпорядковане праву країни його місцезнаходження, тоді як зобов'язання охоплюються іншими правилами. З іншого боку, причиною запровадження такого підходу була спроба забезпечити права кредиторів подружжя з допомогою встановлення чітких орієнтирів щодо правового регулювання відповідних правовідносин. Примітно, що вказаний регламент регулює застосування права щодо правового режиму майна подружжя і щодо правовідносин, які виникають між подружжям і третіми особами, передбачаючи гарантії захисту прав таких третіх осіб (ст. 28).

Разом із тим, під час розробки регламенту в робочій групі був досягнутий широкий консенсус щодо свободи сторін у виборі застосовуваного права для того, щоб полегшити подружжю управління їх майном, яка втім не була абсолютизована – правовідносини повинні мати зв'язок із застосовуваним правом. Передбачається, що подружжя може домовитися про застосовуване право, у тому числі шляхом електронного листування, до або після укладення шлюбу, але обов'язково до його припинення. Обраний правовий режим майна подружжя має силу лише на майбутнє, якщо сторони не домовляться про інше, але домовленість подружжя про ретроспективне застосування обраного ними права не має юридичної сили стосовно прав третіх осіб (ст. 22).

У межах свободи сторін у виборі застосовуваного права визначено дві можливі колізійні прив'язки щодо правового режиму майна подружжя:

1) право країни проживання одного або обох з подружжя (чи майбутнього подружжя) або

2) право країни громадянства будь-кого з подружжя або майбутнього подружжя (ст. 22).

Якщо ж угода подружжя відсутня, постанова закріплює колізійні норми щодо застосовуваного права, які передбачають застосування:

1) права держави першого спільного місця проживання подружжя після реєстрації шлюбу, а за відсутності такого –

2) права держави громадянства обох з подружжя на момент укладення шлюбу, а за відсутності такого –

3) права, яке найбільше пов'язане з обома з подружжя на час укладення шлюбу (ст. 26).

При цьому, якщо подружжя має більше одного спільного громадянства, тоді право держави громадянства не застосовується. У виняткових випадках один з подружжя

може просити суд застосувати право держави останнього спільного місця проживання такого подружжя.

Межі застосовуваного права охоплюють питання класифікації майна подружжя як належного до певної категорії, перехід майна з однієї категорії до іншої, відповідальності одного з подружжя за зобов'язаннями іншого, права та зобов'язання подружжя стосовно майна, припинення режиму майна подружжя та поділу чи передачі майна, наслідків режиму майна подружжя для правовідносин між подружжям і третіми особами, дійсності угоди про правовий режим майна подружжя (ст. 27). Тож розробники, використовуючи формулювання, які вживаються у національному законодавстві держав-членів ЄС, спробували охопити всі можливі правовідносини подружжя.

Що стосується Регламенту № 2016/1104, то його положення в цілому повторюють підходи, викладені у Регламенті № 2016/1103 з урахуванням особливостей предмету його правового регулювання. Зокрема, дається визначення «реєстрованого партнерства», під яким розуміється врегульований законом режим спільного життя двох осіб, реєстрація якого є обов'язковою відповідно до закону та який відповідає формальним вимогам, передбаченим таким законом. А оскільки не у всіх державах ЄС визнається такий вид союзів громадян як реєстроване партнерство, то в регламенті додатково визначається така колізійна прив'язка як право держави, у якій було створене відповідне реєстроване партнерство. Її використання передбачено при виборі юрисдикції суду у разі відсутності домовленості партнерів (ст. 6), виборі застосовуваного права за домовленістю партнерів або ж у разі відсутності домовленості партнерів (ст. 22, ст. 26).

В цілому, поняття майнових наслідків реєстрованого партнерства відповідає поняттю правового режиму майна подружжя.

Питання ж визнання і виконання рішень, регламентовані у Регламентах № 2016/1103 і № 2016/1104, не відрізняються від загального підходу, використаного у регламенті Брюссель II bis.

Тож досліджувані нормативно-правові акти передбачали гармонізацію сімейного права в рамках ЄС та були спрямовані на уніфікацію норм міжнародного приватного права щодо юрисдикції, застосовуваного права, визнання і виконання рішень щодо майнових наслідків, породжуваних шлюбом або реєстрованим партнерством.

Висновки. Зростання кількості сімейних зв'язків між громадянами різних держав та їх подальше проживання на території ЄС зумовили необхідність більшої правової визначеності в окремих сімейно-правових питаннях. А враховуючи постійне зростання мобільності населення в межах ЄС ситуації застосування судом іноземного права набувають все більшого поширення, що ще більше актуалізує питання гармонізації національного права. Зазначене особливо актуальне для України у контексті проживання значної кількості українських громадян на території держав ЄС.

Одним з значних досягнення ЄС залишається широка автономія учасників сімейних правовідносин, яка проявляється у наданні їм права обирати юрисдикцію та застосовуване право, а також реалізація принципу єдиного застосовуваного права. Втім зазначені тенденції у правовому регулюванні поєднані з можливістю застосування іноземного права зумовлюють необхідність більш глибокого вивчення відповідних інститутів сімейного права, що є значущим для України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Green Paper on conflict of laws in matters concerning matrimonial property regimes, including the question of jurisdiction and mutual recognition (SEC(2006) 952). EUR-Lex Access to European Union law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52006DC0400> (date of access: 28.07.2025).
2. Council Decision (EU) 2016/954 of 9 June 2016 authorising enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions on the property regimes of international couples, covering both matters of matrimonial property regimes and the property consequences of registered partnerships. EUR-Lex Access to European Union law. URL: <http://data.europa.eu/eli/dec/2016/954/oj> (date of access: 28.07.2025).
3. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. EUR-Lex Access to European Union law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1103/oj> (date of access: 28.07.2025).
4. Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. EUR-Lex Access to European Union law. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1104/oj> (date of access: 28.07.2025).
5. Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. Official web of the European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52011PC0126> (date of access: 28.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025
Дата публікації: 26.09.2025